

NICOLETA SĂLCUDEANU

”Gh. Șincai” Institute of Research for Social Sciences and the Humanities, Târgu-Mureș

POLITICAL EXILE AND LITERARY EXILE

Abstract : It is almost inexplicable that huge capital of influence in the case of the Parisian critics of Radio Free Europe, knowing that writers in exile not separated from their mother tongue, and which does not forge a new literary career from the very ground, are lost in the condition of obscure exile, without any influence upon their native literature, as happened with most of them, exile literature meaning not more than a province of the national literature. The authority and influence of Monica Lovinescu and Virgil Ierunca represent the turning point that will influence not only literary criticism during communism, but, decisively, the evolution of the cultural policies after the collapse of the regime, in December 1989.

Keywords: exile, literature, communism, policy, Radio Free Europe.

Specificul exilului românesc de după al doilea război mondial, prin raportarea la celălalt exil masiv cunoscut din istorie (1848), constă în durata foarte lungă a acestuia cu, în cele mai multe cazuri, absența oricărei speranțe de întoarcere ce ar permite împlinirea idealurilor din cauza cărora fusese părăsită țara (legionarii și legionarozii nu credeau într-o viitoare biruință a mișcării și a ideilor ei în România cum, de altfel, nici antonescienii, nici carliștii ș.a.m.d.). Din specificitatea unei astfel de diversități politice decurg motivațiile mult mai diverse ale exilării. O consecință a duratei lungi este și modificarea inevitabilă, prin efectul timpului, a compoziției exilului, și venirea unor valuri succesive de literați formați în România postbelică. O altă trăsătură specifică este existența unor centre diferite de polarizare (reviste, radiouri, cenacluri etc.). Dar poate cea mai importantă trăsătură a acestui exil o reprezintă victoria netă a militantismului politic asupra puterii de creație, literatura scrisă în afara țării fiind, cu puține excepții, valoric inferioară celei din țară.

O înrâurire masivă în coagularea, trierea politică și coordonarea întregului exil literar românesc, dar și în influențarea scriitorilor din țară, au avut-o emisiunile postului de radio Europa Liberă, prin rolul important jucat de nucleul militant format din cuplul Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Deși literatura română majoră s-a scris acasă, nu este mai puțin adevărat că strategii importante ale culturii române de după al doilea război mondial s-au croit și la Paris. Ideologia comunistă fiind socotită pe bună dreptate principalul adversar al culturii, răspunsul exilului, prin vârfurile sale, a fost unul deopotrivă ideologic, dar cu semn schimbat. Dacă în țară se „rezista prin cultură”, în afara ei exilul își asuma un pronunțat rol anticomunist militant. Așa se face că totul, în exil, era interpretat pe plan politic, aspectul estetic căzând pe un plan secund. Formula consacrată de Monica Lovinescu pentru atitudinea militantă fusese aceea de “est-etică”. Spre deosebire de alte exiluri din estul comunist, al nostru s-a preocupat mult prea puțin de traducerea și promovarea scriitorilor din țară. Exilul românesc, lipsit probabil de aceleași mijloace de care s-au bucurat confrății lor cehi sau polonezi, nu a promovat literatura română pentru străinătate, ci s-a adresat exclusiv românilor, cu scopuri cu deosebire politice. Un alt specific al exilului literar românesc postbelic, comparativ cu celelalte exiluri, a fost numărul mic de disidenți, dar atunci când aceștia au existat, exilul a făcut toate eforturile să-i facă vizibili, concentrându-se aproape exclusiv pe valorificarea potențialului politic al oricărui fapt de disidență, în unele cazuri cu scopuri strict propagandistice. Cât despre instituțiile exilului, cea mai larg frecventată era Catedrala

„Sfinții Arhangheli Mihail, Gavriil și Rafail“, situată în Cartierul Latin, pe strada Jean de Beauvais nr. 9. Preotul Vasile Boldeanu este figura emblematică a acestei biserici, care devine un centru de rezistență anticomunist și unde toți refugiații s-au adunat. Dar preotul Vasile Boldeanu era și șeful legionarilor din Franța acelor ani. Asta nu înseamnă că biserica română din Paris era un cuib de nostalgici legionari, ea era frecventată de toate categoriile de exilați, reprezentând un sprijin și un reper pentru toți cei deșărați. Totodată însă, din punct de vedere politic, se situa, prin suma convingerilor ideologice ale preoților și enoriașilor, la dreapta eșichierului, așadar în totală nonconcordanță cu tendințele ideologice franceze. Se înțelege de la sine că toate celelalte instituții ale exilului coagulau o intelectualitate ce împărtășea cam aceleași traume istorice și gravitau, cu mici excepții, în jurul acelorași convingeri politice de dreapta.

Una din cele mai importante era Centre Roumain de Recherches, ce ocupa o săliță pe Bulevardul Saint-Germain, unde inițial președinte fusese Mircea Eliade. El este înființat, sub egida Academiei din Paris, cu ajutorul financiar al prințului Nicolae al României, la 18 ianuarie 1949. La 4 august 1949, actul de fondare al C.R.C. este semnat, conform buletinului editat de acesta, de M. Eliade, Em. Cioran, Leontin Constantinescu, Paul Costin-Deleanu, Nicolae Hodoș, Horia Stamatu și Octavian Vuia, dintre români, și de Marcel Brion și Edmond Jaloux, dintre francezi. Ca membru fondator, semna și prințul Nicolae, care susținea intenția de a se continua spiritul și activitatea "școlii românești" din Franța, creată de N.Iorga, instituție care și-a încetat activitatea din cauza încercărilor de infiltrare din partea autorităților comuniste, din dorința de a "intoxica" prin propagandă cercurile intelectuale românești din exil. Prin plecarea lui M. Eliade în America și prin stabilirea în Germania a unor membri fondatori, activitatea Cercului a stagnat o vreme. Reînvierea activității s-a produs după 1982, din inițiativa lui Cicerone Poghirc care, exilându-se la Paris, ca secretar ales, a reușit să creeze un nou comitet de conducere, format din M. Eliade (președinte de onoare), O. Vuia și Theodor Cazaban (vicepreședinți), Raymond de Geouffre de la Pradelle (președinte și administrator), Max Richard și Virgil Ierunca (cenzori), Matei Cazacu (secretar adjunct), Titus Bărbulescu (trezorier), Paul Barbăneagră (responsabil cu relațiile externe). Noua organizație continuă firesc activitatea pe baza structurilor deja existente (cercul istoricilor și filologilor români de la Sorbona, grupul de discuții privind gândirea tradițională). Au apărut doar două numere din Buletinul Centrului, anumite texte s-au publicat în «Jurnalul literar». Insolit este faptul că, deși avea nucleul format din legionari activi, unii foarte apropiați de Horia Sima, ca Octavian Vuia și Costin Deleanu, la conferințele Centrului participau intelectuali români și străini, indiferent de orientarea lor politică, evocând oarecum atmosfera ecumenică a conferințelor criterioniste din perioada interbelică. Tot la Paris a fost înființată, de către Constantin Vișoianu, Fundația Regală Universitară Carol I. Aici au apărut multe cărți și publicații cu caracter științific. În prima sa variantă, Fundația datează din 1892, fiind apoi reînființată în 1952.

O altă instituție importantă a exilului a fost Biblioteca Română din Freiburg, înființată la „1 Mai 1949, din inițiativa profesorului Virgil Mihăilescu și cu sprijinul intelectualilor de prestigiu, a oamenilor de suflet și combatanților anticomuniști români din Freiburg, Germania Occidentală, și din cuprinsul a ceea ce s-a chemat Lumea Liberă. În afară de efortul întreprins pentru a poseda un propriu lăcaș, biblioteca a primit sau a procurat, a clasat și teaurizat, a împrumutat și a pus la dispoziția universităților, instituțiilor de cercetare, cercetătorilor individuali români, germani și a altor interesați, pe toată perioada dictaturii comuniste din Est, tot ce s-a publicat în exil, implicit în mass media occidentală referitor la români și chestiunile conexe – indiferent de spectrele politice cărora le aparțineau autorii și cei vizați. Biblioteca Română din Freiburg a scos, între anii 1953-1991, cu întreruperi, „Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești”.

Tot o instituție influentă a exilului românesc a fost Societatea Academică Română, cu sediul la Roma, avându-l ca președinte pe Monseniorul Octavian Bârlea. Mircea Popescu era

secretarul acestei instituții. Membru fondator și secretar general al Societății, până în 1959, a fost Al. Gregorian. Ca membri figurau Mircea Eliade, Eugen Coșeriu, Dinu Adameșteanu, Vintilă Horia, N.I.Herescu, Horia Roman, Ștefan Baciu. S. A. R. scotea și “Buletinul informativ al Societății Academice Române”, dar și „Revista scriitorilor români”. De asemenea, la Madrid, exista Fundația Româno-Spaniolă (Fundația Culturală Română din Madrid), prin inițiativa lui Aurel Răuță, întemeiată în 1983. Aici au activat Vintilă Horia, Aurel Răuță, Al. Gregorian, Radu Enescu. În anul 1975, la Los Angeles (S.U.A.), în urma inițiativei Monseniorului Octavian Bârlea, se înființează Academia Româno-Americană de Arte și Științe (The American Romanian Academy of Arts and Sciences), care va scoate publicația intitulată “Journal of Romanian Academy of Arts and Sciences” și va edita, în mai multe volume, enciclopedia *Români în știința și cultura occidentală*. Pe lângă aceste instituții culturale românești au existat și organisme create de oameni politici de toate culorile din exil precum Liga Românilor Liberi, condusă de generalul Nicolae Rădescu, apoi de Mihail Fărcășanu, la care a aderat, printre alți intelectuali și Mircea Eliade. Oarecum rival, Comitetul Național Român era condus, la inițiativa regelui Mihai I, de Constantin Vișoianu. Ambele se aflau cu sediul în Statele Unite. Un amănunt semnificativ: Comitetul Național Român, în momentul în care i s-au blocat fondurile, a fost subvenționat de centrala americană a Radio Free Europe. De altfel, după cum susține Theodor Cazaban, toate țările din Est aveau asemenea Comitete Naționale finanțate de către americani. Acestea aveau să formeze mai târziu Asociația Popoarelor Captive, cu sediul destul de bun, la New York, chiar în fața palatului ONU.

Un rol deosebit în păstrarea coeziunii intelectualilor români din exil l-au avut cenaclurile. Primul cenaclu al emigrației românești la Paris a fost ținut la cafeneaua Corona, o cafenea de pe malul Senei, în spatele Hotel-ului de Ville, un loc de întâlniri cotidiene și sediu săptămânal al cenaclului, în intervalul 1946-1950. Participau până la douăzeci-treizeci de persoane la fiecare reuniune, se strângeau în sala din subsolul cafenelei, în jurul unei mese sub formă de potcoavă. În afara românilor cu preocupări literare se strângeau și studenți români exilați. Participă, printre alții, N.I.Herescu, M. Eliade, Em. Cioran, Paul Costin Deleanu, Octavian Vuia, Horia Stamatu, Nicu Caranica, soții Cerbu, C. Tacu, A.Juilland, M.Leibovici și, cu intermitențe, Emil Turdeanu, Mihai Niculescu, Vasile Postecă, Lucian Bădescu, C.V.Gheorghiu, Ștefan Ion George, Monica Lovinescu. Au loc lecturi literare și discuții pe o temă culturală propusă dinainte. Animatorul din umbră a fost Mircea Eliade. Printre temele de discuție, propuse de Eliade, a fost și “Polaritatea antinomică și complementară a culturii române”. În prima ședință a cenaclului se definitivează sumarul revistei “Lucafărul”, care publică un grupaj de poezii venite din țară, nesemnate, scrise de V.Voiculescu, grupaj intitulat “Adio libertate!”. La Corona a citit și Cioran ultimele sale pagini eseistice în limba română, intitulate “Razne”. Au loc seri de poezie în care lectura era asigurată de Horia Stamatu, Nicu Caranica. În urma unei lecturi a lui C.V. Gheorghiu, din romanul aflat în manuscris, “Ora 25”, Monica Lovinescu se hotărăște să preia versiunea franceză. Faptul însă că reuniunile se mențineau într-un climat de “cenaclu aproximativ” – în opinia lui Virgil Ierunca - “fără nici un progres de a comunica, de a face ceva, de a instaura un stil, un limbaj în situația de exil” a dus la destrămarea acestor întâlniri apolitice și la migrarea spre forme mai angajate, în conformitate cu timpurile. Celebru în felul său era cenaclul de la Neuilly-sur-Seine, o altă instituție importantă a exilului literar, „o inițiativă unică și reușită”, după cum susține Theodor Cazaban. El „își are originea în întâlnirile la o cafenea. (...) ...aici veneau oameni de calitate a lui Eliade, Fărcășanu, Ierunca, la început și Cioran. Dar Cioran era un sălbatic, n-a rămas. Acest mic club, la inițiativa părintelui Bârlea, s-a mutat la Căminul Bisericii Unite, singura instituție din Paris care dispunea de un local. În această sală dependentă de Biserica Greco-Catolică veneau Eliade, Anton Cerbu, Buhociu, Deleanu, Horia Stamatu, Mihai Niculescu, Nicu Caranica. Se citea proză, poezie. Prima parte a nuvelei *Pe strada Mântuleasa* a fost citită acolo, iar ultima parte la locuința prietenului nostru M.

Arcade... (...) Eliade venea cu sete, cu bucurie de la Chicago la Paris ca să citească literatură română”. Cea mai mare parte a timpului cenaclul s-a ținut, prin bunăvoința lui Leonid Mămăligă, cu pseudonimul de scriitor L. M. Arcade, în casa sa de la Paris. La el participa majoritatea literaților din exil, iar mai târziu erau invitați scriitori din țară aflați în vizită la Paris, din cei care aveau curajul să interacționeze cu elita culturală dezavuată de regimul de la București. Astfel legăturile dintre țară și exil au fost păstrate la o temperatură constantă, iar schimbul de informații, idei, experiență era întreținut continuu de vârfurile culturale din ambele părți. Atmosfera cenaclului este evocată, în convorbirile sale cu Ovidiu Nimigean, de Paul Miron: „Era o atmosferă foarte plăcută, în care eu din când în când aduceam și câțiva studenți – de-ai mei –, pentru care era un fel de bălci, foarte agreabil! Mi-aduc aminte că unul dintre ei a reușit, cu un ghem de ață, de sfoară, pe care îl găsisese acolo, nemotivat, în salonul ăsta aranjat pentru recepții, a legat de fiecare participant o sticlă goală. La un moment dat, când s-au ridicat să aplaude, s-au lovit și sticlele! Deci, puțin... neserios”. Acest cenaclu a jucat un rol important nu doar în viața culturală a emigrației românești, dar a reprezentat de fapt unul din puținele teritorii unde oameni de cultură români de dincolo și de dincoace de graniță, se puteau întâlni și cunoaște reciproc. O parte din strategiile de supraviețuire ale culturii românești de pretutindeni în cenaclul lui Leonid Mămăligă s-au înfăptuit. „Nu era un cenaclu franco-român” subliniază P. Miron, dar veneau totuși oaspeți francezi sau din alte țări, pe lângă românii ce treceau prin Paris. Dar „unul dintre românii mai virulenți de la Paris era redactorul revistei România muncitoare, o revistă socialistă, era domnul Amărieșii (Constantin Amărieșii, prieten al lui Virgil Ierunca, n. n., N. S.). (...); el aducea din când în când niște franțuji mai... oficați așa, tot socialiști, care n-au putut să facă cunoscute ideile lor pe franțuzește, n-au putut schimba structura cenaclului”.

Cenaclul "Apoziția" a fost înființat în 1969, editând revista cu același nume (apărută în 1973), ambele inițiate de Ion Dumitru. Publicația își propune, așa cum menționează George Ciorănescu, membru fondator, "să refuze dogmatismul ultrasimplificator care vede în artă ori în cuvinte un rezultat al relațiilor de producție, ignorând conștient puterea spirituală." În "Apoziția" se publică versuri de Horia Stamatou, Aron Cotruș, Ștefan Munteanu, Ștefan Baciu. Aici apar și amintirile lui C. Noica, precum și interviul lui Paul Goma, din 1977. Printre instituțiile exilului românesc mai pot fi menționate Asociația Românilor din Spania, avându-l ca președinte pe Aron Cotruș (începând cu anul 1945); Asociația Românilor din Statele Unite și Canada, înființată, în 1950, de Nicolae Rădescu, Grigore Gafencu și Carol A. Davila; Centrul Cultural Românesc de la München, înființat de Monseniorul Bârlea; Biblioteca Românească din Paris, inițiată de Petre Cârjeu, conținând cărțile și arhiva prof. Petre Sergescu, cuprinzând un fond de carte mai ales veche; Misiunea Catolică Română, aflată sub conducerea părintelui Surdu (fost coleg de celulă cu Corneliu Coposu). Aici se organizează manifestări culturale, reuniuni de Paște și Crăciun, sau unele cu caracter strict politic, animate de foști deținuți politic precum C. Ionițiu și R. Radina; Biblioteca Secției de Românică de la Sorbona, Paris IV, care a moștenit fondul vechii Sorbone, 1500 de volume românești din perioada 1800-1948, unele donate de Iorga, E. Lovinescu, I. Hudiță. Aceste cărți sunt mai greu accesibile, de când, după 1993, "a încetat la Sorbona un învățământ de română demn de acest nume" (conf. Florica Dimitrescu, prof. de limbă veche și textologie); Institutul Român de Cultură din Madrid, fundat de Al. Busuioceanu, având-o drept secretară-asistentă pe Antoaneta Bodisco. Un rol important l-au avut numeroasele edituri înființate în exil, printre care pot fi menționate: Editura Coresi, înființată, în 1983, de Nicolae Constantinescu (proprietar și director), la Freiburg, unde, prin mijloace financiare proprii, a tipărit și difuzat, până în anul 1986, în decurs de 3 ani, 35 de cărți, dintre care 7 în limbi de mare circulație. Într-o scrisoare adresată cititorilor, se subliniază: "Editura Coresi își propune să contribuie la întărirea conștiinței naționale și la unirea Românilor, în vederea salvării țării de sub ocupația rusească. Ea va publica tot ce poate servi acestor scopuri și mai ales lucrurile menite a ține vie

în conștiințe crunta dramă a Neamului Românesc.”; Editura Nord, editură înființată de Victor Frunză la Aarhus, Danemarca (1980?), profilată pe carte și casete, unde se publică pe sine, dar și alți autori precum Dorin Tudoran, Vasile Mănuceanu sau scriitori debutanți; Editura Dorul, Danemarca, Aalborg, avându-i ca redactori pe Pavel Chihaia, Paolo Polito, Ioan Romașcanu. A publicat, printre altele, traducerea volumului *Poemele luminii*, al lui Lucian Blaga; Editura de Studii Universitare Carol I, Paris, unde-și publică Virgil Ierunca volumul *Românește*; Editura Asociației Culturale Hispana-Rumana din Salamanca, unde publică poeme Al. Gregorian; Editura Limite, Munchen, unde publică Virgil Ierunca, în 1981, volumul *Pitești*; Editura Ion Dumitru, Munchen; Editura Ethos, condusă de Ion Cușa, Paris, unde apare volumul *Correspondențe-Bazil Munteanu*; Editura Drum Românesc, Geneva, Elveția, condusă de Marin Nicolau-Golfin și fondată în 1985; Editura Cuvântul Românesc, Canada ș. a.

De departe însă cea mai importantă instituție a exilului, numită generic „grupul de la Paris”, a fost reprezentată de nucleul format din oamenii de radio Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. La începutul exilului lor, cei doi critici de la Paris se aflau în imposibilitatea de a-și face auzite vocile, de a face cunoscută drama propriei lor țări încăpute pe mâna sovieticilor. Această situație a generat o formă de intransigență politică radicală, incapabilă să înțeleagă politica franceză. Idiosincrazia celor doi pentru stânga politică va reprezenta o constantă, chiar dacă, paradoxal, după cum reiese din memorialistica și jurnalele exilaților români (Monica Lovinescu, Dumitru Țepeneag, Sanda Stolojan, Paul Goma, Virgil Tănase), lupta lor politică a fost sprijinită, în cea mai mare măsură, tocmai de presa franceză de stânga, „ceea ce este și mai umilitor pentru regimul comunist de la București” – precizează Mircea Iorgulescu, într-un capitol din *Tangențiale*, dedicat *Jurnalului* Monicăi Lovinescu. Cu toate acestea, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca vor nesocoti pluralismul dezbaterii politice din Franța, optând pentru un soi de maximalism de dreapta, ultras, inflexibil. Referindu-se la intransigența politică a soților Lovinescu-Ierunca, Mircea Iorgulescu remarcă faptul că nu această intransigență, reală, va governa relațiile celor doi cu scriitorii din țară, ci o sublimă fraternitate; „O fraternitate a luptei duse în comun îi unește pe Monica Lovinescu și vizitatorii ei din România, mai mult chiar decât sensurile marii confruntări planetare în care această luptă e doar un episod. (...) Atitudinea anti-stânga, constantă și virulentă, nu alterează însă judecata asupra evenimentelor. Monica Lovinescu îl «detestă» pe François Mitterrand, dar notează cu onestitate fiecare situație în care președintele socialist francez ia poziție împotriva regimului de la București, împotriva politicii sovietice ori în favoarea disidenților”. Iorgulescu explică această solidaritate uimitoare prin conceptul strategic de *containment* (un concept strategic American, lansat, în 1947, de către George Kennan), „socotit de istorici esențial pentru desfășurarea războiului rece”, solidaritate incredibilă ce a unit intelectualitatea românească în contra regimului, o solidaritate ce reușea să scurtecircuiteze „mai multe Români”, acele multe Români în care suntem împărțiți. Miracolul coagulării provine dintr-o comună „adversitate unanim împărtășită și care probabil trebuie extinsă și la scriitorii și intelectualii care nu călătoreau ori nu ajungeau la Paris”. Adversitatea față de regimul comunist „federează grupuri, grupări și persoane extrem de diverse și asigură funcționarea «sfintei alianțe» între cei din țară și din exil, pusă orbitor în lumină de Jurnalul ținut de Monica Lovinescu. Fiind necesară precizarea că prin «exil» trebuie înțeles în primul rând micul grup parizian în fruntea căruia se află Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Se constituie astfel un front comun, foarte larg, iar ținta lui este una singură: blocarea politicii regimului. Această acțiune comună a criticilor de la Paris și a „clandestinilor” era una în continuă ofensivă, dar și în vigilentă defensivă. Fiindcă “lupta implică, de o parte și alta, mișcări tactice, manevre strategice, replieri, atacuri, disimulări, învăluiri, concesi, totul în interesul cauzei unice. Criteriul de evaluare este eficiența. Ceea ce știu și spun vizitatorii trece în emisiunile făcute la Europa Liberă de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, ambii par să locuiască de fapt la București și să fie perfect informați de ce se întâmplă acolo”. Prin

pelerinajul neîncetat al „clandestinilor”, cum îi numeau cei doi pe scriitorii sosiți din țară, nucleul parizian a devenit, pe lângă centrul vital al luptei anticeușiste și anticomuniste, un fel de dispeccerat, de stat major al literaturii românești. De unde un asemenea capital de influență, știindu-se că scriitorii din exil care nu se despart de propria limbă și nu-și croiesc din temelii o nouă carieră literară, se pierd în condiția, nu mai puțin nobilă, de exilat obscur, literatura exilului neînsemnând mai mult decât o provincie a literaturii naționale? Cei doi devin la un moment dat protagoniștii unei conjuncturi nesperate.

Adevărata carieră literară a soților M. L. și V. I. – consideră Mircea Iorgulescu – începe o dată cu angajarea Monicăi Lovinescu la Europa Liberă și momentul în care Virgil Ierunca devine colaborator permanent, cu rubrici consacrate. „Evenimentul capital”, din viața lor a reprezentat-o „șansa extraordinară a descoperirii mijlocului prin care întoarcerea înapoi, în țara pierdută, să fie posibilă: microfonul Europei Libere. Postul de radio, înființat de Statele Unite la München, o dată cu începerea războiului rece, în partea Germaniei ocupată de Aliții occidentali, își exercita influența prin propagandă anticomunistă îndreptată asupra țărilor de dincolo de Cortina de Fier, a noilor țări comuniste. Pondere diverselor servicii „era și este determinată de importanța geo-politică a «țărilor țintă», nicidecum de performanțele lor jurnalistice”. Cu toate acestea, deși de importanță secundară în strategia postului, departamentul românesc s-a bucurat de o situație privilegiată și, cumva, atipică. Acesta „a avut, de prin a doua jumătate a anilor '60 și până la căderea regimului comunist de la București, în decembrie 1989, o extraordinară audiență”, atât în țară, fiindcă „Europa Liberă nu s-a adresat niciodată decât exclusiv celor din țară”, dar și în exil. „Două sunt explicațiile cele mai evidente ale acestei spectaculoase schimbări (până atunci audiența și popularitatea Europei Libere în limba română fuseseră mai degrabă modeste). Una constă în îmbunătățirea condițiilor de audiție, prin reducerea sau chiar încetarea bruiajelor și prin apariția aparatelor de radio cu tranzistori, mai performante și ușor de deplasat. Alta ține de modificarea curajoasă a programelor, care este opera unui director providențial: Noël Bernard. El, Noël Bernard, a avut intuiția extraordinarului potențial pe care-l reprezentau Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Nu doar «în sine», ci și prin simultana introducere masivă a «culturii» în programe” și, lucru foarte important, „A făcut, din acest punct de vedere, o veritabilă și de lungă durată excepție din departamentul român, singurul din tot Radio Free Europe care a avut, până târziu, până în ajunul plecării din München, cele mai întinse și mai substanțiale emisiuni culturale din toată instituția”. Un alt moment ce va consolida influența Europei Libere în conștiința românilor, pe cât de important pentru postul de radio, pe atât de tragic pentru România, va fi prompt exploatat de Noël Bernard în folosul tuturor. El avusese, la cutremurul din 1977, „un coup de génie: reușise să obțină de la conducerea americană funcționarea neîntreruptă, 24 de ore din 24, a emisiunilor în limba română, iar programele, adaptate din mers la teribilul eveniment, le permiteau românilor din România să afle de soarta familiilor, a prietenilor și a cunoscuților din București și din alte orașe lovite de cataclism prin intermediul... radioului din München! Profitase, desigur, și de paralizia mijloacelor de informare din țară, blocate mortal, sinucigaș, de birocrăția de partid și de stat. A fost, probabil, momentul-cheie, momentul în care emisiunile în limba română ale Europei Libere au devenit – și aveau să rămână – incontornabile în viața de zi cu zi a românilor din România”. De atunci încolo se poate spune că postul de radio EL va face parte din viața fiecărui român și va fi ascultat zilnic aproape în fiecare casă. Nu era însă doar meritul lui Noël Bernard, hotărâtoare fusese însăși politica postului, care își apropiase conceptul de „război rece cultural”, cultura fiind socotită o armă din cele mai redutabile în războiul mediatic dus împotriva guvernelor din țările blocului comunist, după cum documentează o serie de cercetători precum Peter Coleman, Frances Stonor Saunders, Giles Scott-Smith, Richard H. Cummings, A. Ross Johnson ș.a. E vorba de un program secret de propagandă anticomunistă și antisovietică, pus la punct de CIA, prin care cultura era transformată într-o armă de război, probabil mai eficient decât armele

nucleare. Direct sau indirect, prin fundații, congrese, colocvii, asociații, mari personalități au beneficiat de fondurile alocate de CIA – de la Raymond Aron la Arthur Koestler, Hannah Arendt, George Orwell și Igor Stravinski. Interesant este că agenția americană a dat dovadă de multă abilitate atrăgând cu preponderență intelectuali de stânga sau stângiști „dezamăgiți”, credibilitatea și influența lor fiind mult mai semnificativă decât cea a unei opoziții ideologice polare, tranșante. Se înțelege că postul de radio american Europa Liberă (Free Europe) nu putea fi străin de strategia războiului rece prin cultură, chiar și după retragerea oficială, în 1971, a CIA din ecuație, agenția optând pentru o poziție mai puțin vizibilă și mai insidioasă. În opinia lui Mircea Iorgulescu Noél Bernard “a creat Europa Liberă în limba română, așa cum a intrat și s-a fixat în conștiința românilor. El și Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Nu se poate ști dacă atunci, în 1967, când Bernard a propus și a obținut din partea administrației autorizația de a înființa *Teze și Antiteze la Paris* și o *Actualitate culturală românească* prezentată de Monica Lovinescu, iar, mai târziu, în 1975, *Povestea vorbei* și *Cronica pesimistului*, programele lui Virgil Ierunca, va fi existat, fie și ca bruion, imaginea transformărilor ce aveau să vină. Fiindcă de atunci «inima» departamentului român al postului de radio aflat la München s-a mutat, de fapt, la Paris”. Toate acestea nu s-ar fi putut întâmpla fără o dăruire, din partea celor doi, ieșită din comun. Așadar marea „intuiție” a lui Noél Bernard – de va fi fost doar a lui – „că marea bătălie a războiului rece era una preponderent culturală”, alături de revelația „formidabilului” jurnalist care era Monica Lovinescu (de altfel proiectul noilor programe culturale, susținut de Bernard în fața conducerii americane fusese conceput de ea), au făcut din Monica Lovinescu și Virgil Ierunca „cei mai reductibili inamici ai regimului de la București”. Acestea au fost circumstanțele care au favorizat șansa celor doi de a se implica de la distanță, dar profund, în viața literară și culturală din România, consolidați și de frontul „războiului rece cultural” susținut de patronii americani. Ca jurnaliști la radioul francez (RFI), unde funcționaseră inițial, M. L. și V. I. nu aveau voie să facă politică. La Europa Liberă, în schimb, li s-a dat mână liberă. Toate acestea și, în plus, suprimarea bruiajului posturilor străine de radio din România la sfârșitul anilor '60, luându-se în considerare cazul distinct al F. E. în raport cu BBC, RFI, Deutsche Welle, unde atacul anticomunist nu numai că nu era interzis, ci era însăși rațiunea de a fi a postului, dau seamă despre influența uriașă a celor doi. Așa se face că „la Monica Lovinescu – scrie Mircea Iorgulescu – se merge în anii '80 ca la Mecca”. Majoritatea scriitorilor români importanți se aflau în continuu dialog clandestin cu soții Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, întreținut prin repetate pelerinaje în Rue François Pinton nr. 8. Monica Lovinescu și Virgil Ierunca sunt, într-un fel, și artizanii disidenței românești, atâta câtă a fost. Disidența românească a existat strict atâta vreme cât cei doi s-au făcut portavocea ei. Când, dintr-un motiv sau altul, disidentul s-a îndepărtat de aria lor de iradiere, acesta devenea instantaneu marginalizat și uitat.

Ca lideri oficiali ai opoziției culturale la comunism, profesând o abordare etică și politică a actului cultural, grupul de la Paris, criticii Europei Libere, se vedeau nevoiți, după modelul intelectualității din țările comuniste vecine, să promoveze disidența în interiorul lumii culturale românești. Pe cât de firesc acest demers, pe atât de anevoios s-a dovedit a fi. Dacă în țările vecine opoziția intelectuală la regimul comunist se alcătua în mod natural, în interiorul sistemului, și ca sistem alternativ, ca reacție firească la interdicțiile, cenzura și abuzurile politice ale partidului comunist, susținătorilor radiofonici din exil revenindu-le doar misiunea sprijinirii și mediatizării acesteia, liderii români ai opoziției intelectuale se vedeau puși în situația nu de a stimula o reacție existentă, ci de a o crea, a o inventa. Militantismul pronunțat al exilului românesc se izbea de o implicare civică aproape nulă și de o pasivitate politică aproape compactă a scriitorilor din țară care, deși aflați în continuu pelerinaj la pupitrul de comandă al anticomunismului românesc din Paris, preferau, cu puținele excepții, statutul de „clandestini”. Și totuși, chiar dacă foarte puțin numeroasă, disidența românească a existat. Ea și-a făcut intrarea în conștiința românilor tot prin poarta larg deschisă a emisiunilor

culturale ale Europei Libere. Mai cu seamă emisiunea lui Virgil Ierunca, „Povestea vorbeii (Pagini uitate, pagini cenzurate, pagini exilate)”, se deschidea acestor pagini și începeau să apară, la începutul anilor '80, texte inedite, texte cenzurate sau interzise în țară. Aceste texte aveau prioritate „în acel moment când începea să se deseneze chiar și la noi «disidența»: un roman clandestin al lui Baconsky, *Biserica neagră*, romanele lui Paul Goma, publicate doar în străinătate. Fiindcă se schimbaseră și România. – amintește Mircea Iorgulescu – Acea «disidență» care «începea să se deseneze» prin publicarea în străinătate a unor cărți interzise de cenzură nu era decât forma cea mai vizibilă și mai spectaculoasă a unor mari modificări. (...) Fiecare restrângere stârnește nemulțumiri și tensiuni, iar autoritățile se tem de apariția unor mișcări sau nuclee articulate de opoziție și de confruntări frontale. (...) Funcționează un imens aparat polițienesc de supraveghere și control, acestuia i se asociază o armată de activiști, dar, spre deosebire de anii stalinismului, regimul nu mai recurge decât în cazuri izolate la măsuri dure și la violență directă. Se teme de conflicte și încearcă, pe toate căile și prin toate mijloacele, să le evite, să le deturneze, să le sufocă în fașă; arestările, schingiuirile, procesele politice, condamnările la ani lungi de pușcărie sunt înlocuite de intimidări, presiuni, amenințări, șantaj.”

Disidența românească este reprezentată, în principal, de trei scriitori: Paul Goma, Dumitru Țepeneag și Virgil Tănase, fiindcă singurele tentative ferme de raliere la mișcările civice din țările vecine au fost întreprinse doar de aceștia. Mișcarea de disidență se poate împărți în două etape. Prima fiind cea mai coagulată și concertată, este aceea în miezul căreia se regăsesc cei trei, sprijiniți din turnul lor de control de soții Ierunca-Lovinescu. Lor li se va adăuga și acțiunea insolită, individuală, dar concomitentă, a lui Nicolae Breban. O altă figură importantă a disidenței românești a acelei perioade este Mihai Botez, acesta neprovenind însă din mediile literare. Perioada de platou a disidenței românești începe îndată după „tezele din iulie” 1971 și continuă până la acțiunea lui Goma, solidară cu Carta '77, din Cehia. A doua etapă este mai târzie, întinzându-se până în preajma căderii dictaturii, și este reprezentată de proteste individuale. Aici pot fi amintiți Dorin Tudoran, Gabriel Andreescu, Doina Cornea, Mircea Dinescu, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol. Dar cei care și-au pus cu adevărat viața în pericol prin acțiuni de amploare, concertate, fapt ce le-a transformat biografiile în unele cu adevărat excepționale, au fost cei trei, menționați mai sus. După căderea comunismului, o dată cu deschiderea granițelor țării, încărcătura politică a deștării își pierde substanța, cum, de altfel, însăși noțiunea de “exil”.

Bibliografie:

Antologia rușinii după Virgil Ierunca, editori Nicolae Merișanu și Dan Taloș, Editura Humanitas, București, 2009

Behring, Eva, *Scriitori români din exil. 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, Traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, Edit. Fundației Culturale Române, București, 2001

Cazaban, Teodor, în dialog cu Cristian Bădiliță, *Captiv în lumea liberă*, cu o postfață de Al. Paleologu, Editura Echinox, Cluj, 2002

Coleman, Peter, *The Liberal Conspiracy. The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*, The Free Press, New York, 1989

Diaconescu, Ioana, *Scriitori în arhivele CNSAS. Intelectuali urmăriți informativ, arestați, condamnați, uciși în detenție, 1946-1989*. Studii însoțite de anexe selectate din arhivele CNSAS, Fundația Academia Civică, București, 2012

Dumitrescu, Vasile C., *O istorie a exilului românesc (1944-1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, Selecția textelor, îngrijirea ediției, indice de nume, cuvânt introductiv Victor Frunză, Edit. Victor Frunză, București, 1997

- Euresis. Cahiers roumains d'études littéraires (Exil et littérature. Écrivains roumains d'expression française)*, nr. 1-2, Éditions Univers Bucarest, 1993
- Florescu, Nicolae, *Întoarcerea proscrisilor: reevaluări critice ale literaturii exilului*, Edit. "Jurnalul Literar", col. "Critica", București, 1998
- Florescu, Nicolae, *Noi, cei din pădure. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Edit. "Jurnalul literar", București, 2000
- Gaddis, John, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford University Press, 1982
- Goma, Paul *Amnezia la români*, Edit. Litera, București, 1995
- Ierunca, Virgil, *Antologia rușinii*, în revista "Ethos", redactori Ioan Cușa și Virgil Ierunca, Caietul al III-lea, Paris, 1982
- Ierunca, Virgil, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal. Întâmpinări și accente. Scrisori nepierdute*, Edit. Humanitas, București, 2000
- Iorgulescu, Mircea, *Tangențiale*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte*, I-VI, Edit. Humanitas, București, 1990-1996
- Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, vol. I-II, Edit. Humanitas, București, 1999-2001
- Lovinescu, Monica, *Jurnal*, I-VI, Editura Humanitas, București, 2002-2006
- Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989*. Scriitori, reviste, instituții, organizații, Editura Compania, București, 2003, 2010 (ediția a II-a revizuită și adăugită)
- Măgură-Bernard, Ioana, *Directorul postului nostru de radio*, postfață Vladimir Tismăneanu, Editura Curtea Veche, București, 2007
- Miron, Paul, *O lume pe dos. Convorbiri cu Ovidiu Nimigean*, cuvânt înainte de Nicolae Manolescu, Editura Paralela 45, Pitești, 2010
- Popa, Mircea, *Reîntoarcerea la Ithaca. Scriitori români din exil*, Edit. Globus, București, an neprecizat
- Pelin, Mihai, *Operațiunile Melița și Eterul. Istoria Europei Libere prin documente de Securitate*, Editura Compania, București, 2007
- Români în știința și cultura occidentală*, Academia Româno-Americană de Științe și Arte, vol. 13, Davis, 1992
- Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Edit. Aula, Brașov, 2003
- Stolojan, Sanda, *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, Traducere din franceză de Micaela Slăvescu, Edit. Humanitas, București, 1996
- Stonor Saunders, Frances, *Who Paid the Piper?. The CIA and the Cultural Cold War*, second edition, Granta Books, London, 2000
- Tănase, Virgil, *Leapșa pe murite*, document polițist și literar, Adevărul Holding, Institutul Român de Istorie Recentă, București, 2011
- Țepeneag, Dumitru, *Un român la Paris. Pagini de jurnal (1970-1972)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1993
- Ulici, Laurențiu, *Scriitori români din afara granițelor țării (Geografia exilului literar românesc)*, editor: Uniunea Scriitorilor prin Fundația Luceafărul, București, 1996
- Ungureanu, Cornel, *La vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, Edit. "Amarcord", Timișoara, 1995
- Vladimirov, Iulia, *Monica Lovinescu în documentele Securității 1949-198*, Editura Humanitas, București, 2012